

A nemzetközi fizetési mérleg problémájához.

Írta: BALÁS KÁROLY Dr.

A magyar önálló jegybankért folyó eszmecsereben a meghallgatott szakértői vélemények között s a pro és contra írt hírlapi cikkekben mintegy alaphangként üti meg füleinket a passiv fizetési mérlegre való hivatkozás. Szinte szálló igévé lett az, valahányszor gazdasági önállóságunk megalapozásának törekvései kerülnek szőnyegre. Annak folytonos emlegetése azt mintegy kiváltságos közgazdasági fogalommá tette. Tulajdonképpen pedig a nemzetközi passiv fizetési mérleg elsősorban statisztikai fogalom. Eredménye egy statisztikai adatokból összerótt számítgatásnak.

Már az a körülmény, hogy valamely országnak nemzetközi gazdasági vonatkozásait a »tartozik« és »követel« rovatba szorítjuk, voltaképpen nem egyéb, mint a közgazdasági kategóriáknak a magángazdaság szempontjából való tekintése. Ugyanily természetűek sok tekintetben a nemzeti vagyonosság becslése végett tett számítások is. Úgy a fizetési mérlegnél, mint emitt akként van odaállítva egy-egy nemzet, mint valami magánember, akinek ennyi meg ennyi forint, korona, vagy franc értékű vagyona, tartozása, vagy követelése van. Az efféle statisztikai számítások aztán nem annyira a feltárandó közgazdasági helyzetek képét mutatják, mint inkább egy statisztikai műveletnek számszerű eredményét. Ez az eredmény természetesen nagyon sokat jelenthet, nagyon tanulságos és értékes lehet, de mindent teljes hűséggel a közgazdasági kérdés tekintetében mégsem tűntethet fel, mert hiszen egy mennyiségtani művelet a statisztika körében is mindig bizonyos előfeltételekre van építve s még a legtokéletesebb számítás és adatgyűjtés mellett is csak ezeknek hypothetikus megállása

esetén és azok arányában bír helyességgel. így vagyunk a fizetési mérleggel is.

Az 1907. évben Koppenhágában megtartott statisztikai congressuson beható megvitatás tárgyát képezte a fizetési mérleg kérdése. A problémát azonban korántsem sikerült megoldani és az a nézet alakult ki leginkább, hogy a fizetési mérleg kérdésének megközelítően kielégítő megoldásához is még hosszú és fáradtságos tudományos munkára van szükség. Nem hiányoztak azonban olyan vélemények sem, melyek a fizetési mérleg kérdésének megoldását a gyakorlatban kivihetetlennek tartották.

Tulajdonképpen maga a fogalom sincsen kellőképpen tisztázva. A nemzetközi statisztikai intézetnek 1907. évi jelentése igazolja ezt a legjobban. Az 1907-iki nemzetközi statisztikai congressuson GRUBER IGNÁCZ dr. bécsi egyetemi tanár, a kiváló stáztikus és pénzügyi szakember volt az ügy előadója, a kinek javaslatára a nemzetközi statisztikai intézet még 1905-ben Londonban tartott teljes gyűlésében a következő határozatot hozta:*) 1. A nemzetközi statisztikai intézet egy bizottságot küld ki abból a célból, hogy az felkutassa és összefoglalja azokat az elemeket, amelyekből a nemzetek gazdasági mérlege (balance économique des nations) áll; 2. Ennek a bizottságnak tagjai: Gruber, de Foville, Sir Alfred Bateman, van der Borcht, Olanesco, Neymarck, Hennequin és Yves Guyot; 3. Előadó GRUBER, a ki jelentését az intézetnek következő ülészakában fogja bemutatni.

GRUBER e feladatának az 1907-iki koppenhágai nemzetközi congressuson igyekezett megfelelni igen kiváló jelentésével a congressus második szakosztálya előtt. Előadása igen kiterjedt és mélyreható vitatkozásnak vált a kiinduló pontjává, melynek eredménye azonban korántsem volt a fizetési mérleg kérdésének a megoldása. Hiszen ez egyelőre nem is lehetett a cél. A kérdésnek nehéz és bonyolult volta csak most derült ki határozottan, mikor annyi oldalról és szempontból szóltak hozzá a legkiválóbb stáztikusok.

*) Bulletin de l'Institut International de Statistique. Tome XVII. La Haye. Martinus Nijhoff 1908, 57. lap.

A GKUBER-féle javaslat, mint VAN DER BORGHT felszólalásaiban kifejezte magát, szerencsésen mutatta meg az utat, melyen a kérdés megoldása felé haladni kell, még azok számára is, akik, mint maga VAN DER BORGHT, abban a nézetben vannak, hogy a kérdés a maga egészében megoldhatatlan.*) És valóban egyelőre csak erről lehet szó. Olyan mérleget készíteni, mely az egyes országok nemzetközi gazdasági helyzetét híven és pontosan tükrözze vissza, nemcsak a tudomány és statisztika mai állása szerint lehetetlen, hanem általában kérdés, hogy lehetséges-e elvileg is olyan mérleget elgondolni, mely számszerű pontossággal tudna erre megfelelni.

A magam részéről szintén kizártnak tartom azt még a statisztikának eszményi fejlettségű állapotában is, mert arra, hogy a különböző nemzetek gazdasági állapotai, a nemzetközi forgalomból eredő összes gazdasági előnyei, hátrányai, nyereségei és veszteségei pontosan kifejezhetők legyenek, már az értékelméleti alapja is hiányzik a nemzetközi statisztikának. A statisztika ugyanis csupán bizonyos csereértékeknek közös nevezőjére hoz minden, vagy igen sok nemzetközi gazdasági viszonyt, vonatkozást, forgalmat, s azt mindenütt ennek a pénzben kifejezett csereértéknek szemüvegén keresztül tekinti. Holott ezzel a szemüveggel csak a külszíni, a felületet lehet meglátni, de nem lehet a közgazdasági helyzetet olyan alaposan áttekinteni, hogy ennek alapján mindjárt megítélhető és egy más országgal matematikai pontossággal összehasonlítható legyen. Ilyesmit csak egy oly nemzetközi mérleg adhatna meg, mely a nemzetközi forgalomból előálló és az ennek következtében létrejövő, vagy a nemzetközi csereértékforgalmat előidéző használati értékeket is pontosan ki tudná fejezni és bele tudná állítani a mérleg activ és passiv serpenyőjébe. Ez pedig a mai statisztikai fogalmak szerint lehetetlenség..

Könnyen érthető a most mondott ellenvetésből, hogy a megállapítandó mérlegnek már elnevezése is jelentékeny vitára, illetve aggodalomra adott okot a statisztikai congressuson. Vagyis elsősorban annak a megállapítása válik szükségessé, hogy hát voltaképen milyen nemzetközi mérlegről kell be-

*) E. i. m. 67. lap.

szelnie itt a statisztikusnak. Ennek a kérdésnek előzetesen tisztázandó voltára utalt RAFFALOVICH, a mikor a II. szakosztály jelentését a congressus teljes -ülése előtt megtette. *)

A tárgy megjelölése maga a nemzetközi gazdasági mérleg (la balance économique internationale) nevével történt a nemzetközi statisztikai intézet részéről. A tárgy előadója, GRUBER, azonban e helyett már a »fizetési mérleg« (Zahlungsbilanz, balance internationale des payements) kifejezést használja túlnyomóan. Kimutatta a londoni ülészak alatt bemutatott tanulmányában, hogy az áru- és nemesérczforgalom nem világosít még fel az egyes országoknak adós, vagy hitelezői állapotáról és hogy ennek kimutatása végett a tényezőknek egész sorozatát kell még a tartozás és követelés rovataiba beleállítani. Abban a német eredetiben fogalmazott kérdőívben, melyet erre vonatkozólag a szakbizottság tagjaihoz előzőleg szétküldött,**) szintén fizetési mérlegről (Zahlungsbilanz) beszél. S hogy a congressus maga is mennyire figyelembe vette az erre vonatkozó eszmecserében, hogy a fizetési mérleg még nem a. közgazdasági mérleg, legjobban bizonyítja, hogy RAFFALOVICH a II. szakosztálynak határozatát ekként terjesztette a teljes ülés elé francia nyelven: »que la Commission chargée d'étudier les moyens d'établir l'Internationale Zahlungsbilanz de chaque pays, c'est-à-dire la situation du doit et avoir, soit invitée á continuer ses travaux stb. stb.***)

Előzetesen elég ebből ann}it megállapítani, hogy a fizetési mérleg alatt valami »tartozik és követek-féle mérleget ért a mai közgazdasági és statisztikai tudomány. Kétségtelenné teszi ezt GERINGER-nek a következő helyesléssel tudomásul vett magyarázó felszólalása: »Teljesen hozzájárulok a II-ik szakosztály javaslataihoz. Hozzá kell azonban fűznöm még azt, hogy helyesen tesszük, ha a »gazdasági mérleg« (balance économique-Wirtschaftsbilanz) elnevezését teljesen és véglegesen kirekesztjük ebből az egész kutatásból, mely a nemzetközi fizetési mérlegnek van szentelve. Valamely országnak gazdasági mérlege teljesen különböző dolog és sokkal tegabb fogalom, mint valamely országnak a tartozása és követelése a külfölddel szemben. Eljutottunk már addig, hogy

*) E. i. m. 155. 1. **) U. o. 53. 1. ***) u. o. 156. 1.)

határozott és végleges különbséget tegyünk a kereskedelmi mérleg és nemzetközi fizetési mérleg közt. Mert míg az előbbi nem jelent mást, mint az áruk kölcsönös kicserélését a különböző országok között, addig az utóbbi ezen kívül magában foglalja még a különböző országok között fennálló tartozásoknak és követeléseknek minden egyéb elemeit is. Tegyük meg most már a további különböztetést is egy bizonyos nemzetnek a külfölddel szemben jelentkező nemzetközi fizetési mérlege és az illető nemzetnek gazdasági mérlege között. Érteni kell ugyanis ez alatt a gazdasági mérleg alatt a bevételnek és kiadásnak, a termelésnek és fogyasztásnak minden elemét a belföldön épen úgy, mint a külfölddel szemben és használjuk a »gazdasági mérleg« kifejezését ennek a sokkal tágabb fogalomnak a megjelölésére, teljesen kizárván azt abból a vitából, mely a fizetési mérlegről folyik.«*)

Vagyis a fizetési mérleg még nem gazdasági mérleg. Es pedig annál inkább különbözik a fizetési mérleg a gazdasági mérlegtől szerintem, minél inkább figyelembe veendő a puszta pénzbeli bevételeken és kiadásokon, a szorosán vett különböző fizetési műveleteken kívül teljesített fogyasztási és használati tényezők is. Ha egy olyan pénzügyintézetet veszünk például, a mely csupán pénzügyintézetek kölcsönadásával és kölcsönvételével foglalkozik, akkor ennek a pénzügyintézetnek fizetési, vagyis tartozási és követelési mérlege egyúttal gazdasági mérlege is lesz, mert hiszen abban az illető pénzügyintézet termelésének és fogyasztásának minden tényezője benne lesz. Itten, hogy úgy mondjam, benne van az öncél is.

Egészen másként áll a dolog akkor, ha nemzetek, országok gazdasági és fizetési mérlegéről van szó. Itt is elgondolhatunk egy olyan mérleget, a melyben meg van a tartozás és követelés rovata és az ezek matematikai összevetéséből származó activ vagy passiv különbözet. Csakhogy míg az előbb említett pénzügyintézetnek üzleti életében nincsen olyan mozzanat, a mely a »tartozik« vagy »követel« rovatnak valamely értékbeli hányadában megtettesítve ne volna, addig az egyes országoknál és nemzeteknél e két rovat között a nemzeti termelésnek egésze áll.

*) U. o. 157. 1.

Nem csupán abban különbözik a két eset egymástól, hogy míg a pénzügyintézetnél a fizetési mérleg gazdasági mérleg is addig a nemzet gazdasági és fizetési mérlege két különböző fogalom, hanem van még egy más és pedig nagyon fontos különbség is, melyet a statisztikusok és nemzetgazdák eddig kidomborítatlanul hagytak e kérdésnél. Ez pedig szerintem az, hogy a magánüzletek fizetési mérlege és az egyes nemzetek nemzetközi fizetési mérlege közt nemcsak mennyiségi, hanem minőségbeli különbségek is vannak.

Gondoljunk el egy olyan primitív pénzügyintézetet, a mely mást nem tesz, mint egyszerűen kölcsönvesz pénzt 4%-os kamatra és kölcsön ad 5%-os kamatra. Ennek a pénzügyintézetnek tehát 1%-os nyeresége lesz, mely mint activ különbözet kimutatható lesz az illető pénzügyintézet mérlegében. Ez a mérleg aztán az illető intézetre nézve fizetési és gazdasági mérleg lesz egyaránt. Benne lesz ebben a mérlegben e pénzügyintézetnek egész üzleti világa.

Ellenben ha, bár a legpontosabb statisztika segítségével, egy u. n. nemzetközi fizetési mérleget készítünk, az nem csupán nem lesz a nemzetnek egyúttal gazdasági mérlege is, hanem e kettő közt óriási úr lesz mindig, melyet a nemzeti termelés és fogyasztás folyamata tölt ki. A termelés és fogyasztás folyamatában pedig a csereértékek kiszámíthatatlan sokaságú változatokban lesznek használati javakká és kombinálódhatnak azokkal míg a nemzetközi fizetési mérleg csupán csereértékeket tüntet fel.

Nagy különbség van tehát az üzletember, pénzügyintézet fizetési mérlege és egy nemzetnek u. n. fizetési mérlege közt. Míg az előbbinek termelése ugyanis a modern életben, üzletkörét s üzleti érdekeit tekintve főleg csereértékek termelésére irányú, ami a magánüzletember vagy pénzügyintézet fizetési mérlegében híven kifejezhető, addig a nemzeti termelés csereértékeknek és használati javaknak egymás mellett való és egymással szakadatlanul összeszővődő előállítója, aminek matematikailag érzékített jelentősége csereértékben ki sem érezhető s így statisztikai mérlegbe nem állítható.

Egy nemzetnek termelése sokkal inkább hasonlítható a házi használatra termelő ember gazdálkodásához, mint az üzletemberéhez. Képzeld el a nemzetet úgy, mint egy milliónyi

tagokból álló családot, ne pedig úgy, mint egyetlen üzletembert, vagy pénzintézetet. Valamint a családon belül a házi használat számára megy az a kenyér, amelyet a háziasszony süt s a család tagjai megesznek, akként egy nemzetre vonatkozólag a külfölddel szemben használati jószág és nem csereérték számára megy az a gabona, melyet az illető nemzet gazdái termelnek s a melyet a belföldi fogyasztók élveznek. Csak az a gabona válik csereértékké, mely a nemzetközi forgalomban kivitelre kerül. Sőt a nemzet egészét tekintve az a pénz, mely belföldön forog, használati jószág, melynek használati értéke van; vagyis az annak funkciójából húzott haszon nagysága elsősorban nem függ attól, hogy milyen nagy a mennyisége, hanem attól, hogy milyen gyorsan forog a nemzet tagjai közt, s hogy így milyen élénk termelést, fogyasztást, forgalmat és jövedelemeloszlást közvetít.

Egy nemzetre vonatkozólag*) cserejózággá csak akkor válik a pénz, mikor külföldre megy ki, vagy addig cserejószág, míg a belföldre bejön, vagyis amikor az illető nemzet nem maga használja fel a saját termelésében és fogyasztásában. Megjegyzendő továbbá, hogy míg az egyénnek az ő csupán csereértékre tekintettel levő üzletkörén kívül van külön háztartása és nem üzleti élete, melynek körén belül az egyes javak felhasználása a közvetlen fogyasztás, kényelem stb. céljából történik, s míg az előbbi üzleti életnek számadása s így mérlege elválasztható a háztartásnak használati javaitól, kényelmeitől, és számadásától, addig egy nemzetnek nincsen külön üzleti mérlege és magánháztartási mérlege.

Már pedig csak az üzleti életben, a hol a csereértékek termelése a cél, lehet megállapítani, hogy a tartozás vagy a követelés van-e túlsúlyban, vagyis csak itt lehet csereértékekben kifejezett mérleget felállítani. Ellenben azoknak a javaknak termelése és fogyasztása körében, a melyeket magam termelek és fogyasztok el, nem támadnak tartozások és követelések, hanem tényleg áll elő egy-egy használati technikai folyamat.

Minthogy pedig a nemzeti termelés és fogyasztás elsősorban saját használatra való termelés, ennél fogva egy nem-

*) Itt a nemzet egészét vesszük figyelembe a külfölddel szemben, – eltekintve a pénznek az egyes személyek közti szerepétől.

zetnek nemzetközi fizetési mérlege nem az a jelentőségű mérleg, mint a milyen egy üzletre nézve az üzleti mérleg. Hogy ez a két fizetési mérleg nem vonható azonos fogalom alá, ebben a tekintetben a leghatározottabb szempontot a mérleg matematikai eredménye adhatja.

Á mérleg fogalma ugyanis azt feltételezi, hogy e tartozási és követelési rovat végeredményei egymásból kivonhatók legyenek. Az így előálló végeredmény mondja meg, hogy az a mérleg activ-e vagy passiv? Csakhogy ez a szempont, mely tulajdonképpen a mérleg lényegét alkotja, csakis az egyes magánemberek azonos értékekre hozott tartozásai és követelesei között érvényesülhet pontosan.

Más a személyközi és más a nemzetközi mérleg.

Á személyközi mérlegnél ugyanis az egymással üzleti viszonyban álló akár természetes, akár jogi személyek között azonos csereértékek viszonyáról van szó. Amely tételek a mérleg ugyanazon rovatában az egyik félre nézve tevőlegesek (plus), a másik félre vonatkozólag ugyanazok szenvedőlegesek (minus). A tartozás és követelés tekintetében a végső alany a vagyoni jogi személy egy ilyen személyközi mérlegre nézve. Nem így van ez a nemzetközi mérlegnél, ahol csak fictio, vagy analógia útján mondhatjuk azt, hogy erre a mérlegre nézve a nemzetet úgy tekintjük, mint a tartozás és követelés végső alanyát. Azonban ez az analógia nem találós ennél fogva pontos matematikai számítás alapjául sem vehető, mert a »nemzet« maga nagyon is collectiv fogalom. A nemzeti értékek collectiv értékek, melyekben a tevőleges a szenvedőlegestől nem különböztethető meg világosan, mint a személyközi viszonyban. Azonkívül csakis a személyközi viszonyban lehet gyakorlatilag is élesen elválasztani a csereértéket a használati értéktől.

Tartozás és követelés csupán személy és személy között jöhet létre. A matematika csak ilyen tartozásokat és követeléseket összegezhet pontosan akként, hogy a végén egy pontos pozitív, vagy negatív eredményt és mérleget állíthasson fel. Ha tehát azt mondjuk, hogy valamely nemzet tartozik, vagy követel, akkor voltaképpen nem beszélünk pontosan, mert hiszen nem a nemzet maga, hanem annak egyes tagjai köve-

telnek és tartoznak, nem csupán egymásnak és egymástól, hanem esetleg más nemzet tagjainak és tagjaitól is.

A nemzet tartozása vagy követelése a személyközi tartozás, vagy követelés jellegét csak akkor veheti fel, ha az illető nemzet a gyakorlati életben is egyetlen vagyoni személyként jelentkezik. Ez pedig az állam, illetve még sokkal pontosabban fejezve ki: a kincstár. Ennek meg lehet csinálni a pontos nemzetközi és nem nemzetközi fizetési mérlegét. Itt lehet pontos pozitív vagy negatív végeredményt kihozni, mert a kincstár állhat személyközi viszonyban. A személyközi viszony itt vagyoni viszony. A mérleg végén előálló tartozási, vagy követelési többlet vagyoni kategória.

A fizetési vagy üzleti mérleg, a tartozás vagy követelés mérlege, tehát személyközi, még pedig vagyoni fogalom elsősorban, mely csak egymással közvetve, vagy közvetlenül vagyoni jogviszonyban álló személyek közt vonható meg pontosan. A nemzet ellenben maga nem állhat jogviszonyban, tehát nem állhat tartozási és követelési viszonyban sem, mert hiszen maga a nemzet az egyes tartozó és követelő személyeknek összességét kifejező collectiv fogalom. Csupán az államkincstár kerülhet tartozási és követelési viszonyba.

Csakhogy a nemzetközi fizetési mérleg nem az államra, illetve nem az államkincstárra nézve állítatik össze. A nemzetközi fizetési mérlegnek az volna a célja, hogy a nemzetnek, még pedig nem a vagyoni személyt képező államkincstárnak, hanem épen a vagyoni személyt nem képező, a vagyoni jogviszonyba nem vonható, a személyközi viszonyban gyakorlatilag sohasem jelentkező nemzetnek tartozásait és követeléseit akarja kiszámítani. A nemzetközi fizetési mérleg tehát oly collectiv fogalomra alkalmaz egy vagyoni analógiát, mely collectiv fogalom nem vagyoni fogalom is egyszersmind s amelyre a vagyoni analógiák nem alkalmazhatók.

Mert az üzleti vagy fizetési mérleg, melynek a célja, hogy a tartozások vagy követelések túlsúlya megállapítható legyen, nem csupán gazdasági, hanem vagyoni fogalom is. Ezzel szemben a nemzet közgazdasági fogalom ugyan ebben az esetben, de nem vagyoni fogalom is egyúttal.

A magánszemélyeknek, mint egyaránt gazdasági és jogi alanyoknak mérlege tehát nem alkalmazható a nemzetre és

ha bizonyos analógia alakjában mégis alkalmazzuk azt, akkor éppen nem lehet az eredmény valami tartozásnak vagy követelésnek a pontos kiszámítása, hanem legfeljebb valami – különben nagyon hasznos vagy értékes – közgazdasági szemléltetés.

Az a statisztikai munkálat, amelyet fizetési mérlegnek szoktunk nevezni, nagyon sok fontos tudnivalót tartalmaz az ország nemzetközi gazdasági viszonyai tekintetében, de nem tárhatja elénk mégsem az illető ország nemzetközi gazdasági helyzetének valóságos képét. Erre vonatkozólag csak annyiban nyújt felvilágosítást, amennyiben találók az analógiák, illetve hypothesisek, melyek a fizetési mérleg kiszámításánál alapúinak szolgálnak.

E Ha tüzetesebben vizsgáljuk magát a gazdasági életet, annak sokoldalúságát s másrészt mindazokat a feltevéseket, amelyekből a számítási műveletek megtételénél ki kell indulnunk, akkor könnyen átláthatjuk, hogy mennyire megoldhatatlan feladat a fizetési mérleg segítségével a nemzet közgazdasági helyzetének híven feltüntetése tartozások és követelések alakjában. E fizetési mérleg csak bizonyos oldalait tárja fel a gazdasági életnek. Kétségtelenül nagyon fontosak azok s annál többet jelentenek a fizetési mérleg egyes tételei, minél inkább az ország által teljesítendő állampénztári vagy közérdekű fizetésekre vonatkoznak. Másrészt azonban figyelembe kell venni, hogy a gazdasági élet forgalmának túlnyomó nagy része az ország határain belül játszódik le és pedig annál inkább, minél kevésbé nagyipari és kereskedelmi jellegű az illető ország.

Hogyan nyújthatná tehát Magyarország közgazdasági helyzetének hű képét a magánember üzleti mérlegének analógiájára szerkesztett nemzetközi fizetési mérleg, mikor a túlnyomóan mezőgazdasági és a nemzetközi ipar és kereskedelem terén kis mértékben szereplő hazánk oly kevésbé hasonlít egy üzletemberhez?

A főképpen a nyugoti ipari államok viszonyaiból kiinduló individualistikus gazdasági iskolának egyik téves általánosítása az a vélemény, mely a nemzetközi »mérlegben« a közgazdasági helyzet hű tükrét keresi, holott a nemzetközi kereskedelmi és fizetési mérleg valamely ország gazdasági élet-

működésének főleg csak arra a részére enged közelebről következtetni, amely a nemzetközi forgalom terén szerepel.

A bírálat nélkül való általánosítás hibájába esünk tehát akkor, ha azt hisszük, hogy formailag pontosan lehetne elkészíteni ezt a műveletet, melyet fizetési mérleg alatt értünk, ha tökéletes statistika állana rendelkezésünkre.

Ha, például, azt mondjuk, hogy a tartozási oldalon van 200,000.000 államkölcson utáni kamat, a követelési oldalon pedig ugyanannyi a kivándorlók által hazaküldött pénz, e két tétel egymást nem egyenlíti ki a valóságban úgy, mint a papiroson. Mert a kivándoroltak 200 milliója nem rakható egyszerűen az államhitelezők zsebébe mint államadóssági kamat. Egészen más dolog az, ha X. Y. kereskedő valahonnan kap egy bizonyos összeget s ugyanazt az összeget kifizeti egyik hitelezőjének s egészen más az, amikor egy ország fizetési mérlegében szerepelnek hasonló összegű, de különböző természetű tételek.

Egy kereskedőre vonatkozólag első sorban az az irányadó, hogy mikor az év végén elkészíti az ő üzleti mérlegét, követelési rovata nagyobb összegű legyen a tartozásinál. Az egyedül irányadó és gazdaságilag figyelembe jövő érték tehát a magánüzletembernél a pénzben kifejezett csereérték. Ilyen értékekről szól az ő üzleti mérlege is, mely arra az üzleti körre vonatkozólag teljesen kifejezi az illető kereskedőnek magángazdasági helyzetét, jövedelmét, üzleti eredményét s kifejezi akként, hogy az üzleti mérlegbe felvett minden tétel egyszerű quantitativ többszöröse az alapul vett s pénzben kifejezett értékeységnek. Itt tehát minőségbeli különbségek nincsenek s ennél fogva egy helyesen szerkesztett mérlegnél az azonos összegű tétel a »követel« rovaton, bármily czímen van is az felvéve, kiegyenlít bármely ugyanoly összegű tételt a »tartozik« rovatban, mert azok az alapfeltételek, melyekre a magánüzletember mérlege mint hypothesisekre építve van, valósággal is fenforognak.

A magánmérlegbe felvett követelési és tartozási rovatok tételeikben nem csak alakilag, hanem gyakorlatilag és érdemileg is hasonló és nem heterogén értéktételeket fejeznek ki. Emeljük ki azonkívül nyomatékosan ismételtten is, hogy a magánüzleti mérleg minden tétele nemcsak fictive

alakilag» hanem a valóságban is ugyanarra a gazdasági alanyra vonatkozik. Csakis így mérhető a fizetési mérleggel pontosan az üzleti eredmény akként, hogy egyszerű összeadási és kivonási művelettel tényleg kifejezhető legyen az adott esetben.

Itt tehát egyszerű jelenségről van szó. A mérlegkészítés főműveletei az összeadás és kivonás. A követelési rovat fejezi ki a tevőleges, a tartozási rovat a nemleges tételeket az érdekeltekre nézve.

Ezzel szemben azok a statisztikai munkálatok, melyeket valamely ország fizetési mérlege címén összeállítani szoktak, nagyrészt és számos tételre vonatkozólag nélkülözik azokat a feltételeket, amelyeknek alapján a jelentkező számműveleti eredmény pontos kifejezője lehetne a gazdasági helyzet kedvező vagy kedvezőtlen voltának. Nagyrésztben analógia az egész nemzetközi fizetési mérleg és pedig analógia a tekintetben, hogy az ország, a nemzet a nemzetközi fizetési mérleg érdekelt alanyként van odaállítva, mint valamely magánüzletember az ő üzleti mérlegénél. Holott a nemzetközi fizetési mérleg alanya: az ország, a nemzet, annyira összetett valami, annyira sok különböző érdekű és érdekszálaikkal egymással összefűzött gazdasági alanyokból áll, hogy amikor az országot helyezük a fizetési mérleg középpontjába, akkor – mint jeleztem – csak fictio, vagy analógia segítségével gondolhatjuk azt, hogy az az ország éppen oly módon képezi középpontját a reá vonatkoztatott tartozásoknak és követeléseknek, mint egy kereskedő.

Míg egy kereskedő a végső tényező az ő mérlegére nézve, addig az egy-egy ország fizetési mérlegébe beállított tételeket a legkülönbözőbb gazdasági alanyok ezrei, százezrei, vagy milliói fizetik. És míg a magánmérleg különbözőete alkalmas az illető magánüzletember által üzlete körében termelt, vagy bármimódon megszerzett új értéket kifejezni, addig a nemzetközi fizetési mérleg éppen az érdekelt ország által termelt új értékek mértékét semmiképen sem hozza kifejezésre, mert a nemzeti termelés éppen a fizetési mérleg középpontjába állított ország, vagy nemzet keretén belül történik. Ez tehát nem fontos különbség a magánember mérlege s az ország fizetési mérlege között, hogy tudniillik a magánember fizetési

mérlege egyúttal a termelési, foglalkozásbeli, üzletkörü eredménynek, vagyis a jelentkező tiszta hozadéknak, tisztajövedelemnek mérlege is, míg az ország nemzetközi fizetési mérlege a nemzeti értéktermelés, a nemzeti jövedelem kifejezésére nem alkalmas.

Már pedig a nemzeti termelés hatályosságának az ismerete az, amiből az illető ország nemzetközi gazdasági helyzetét helyesen megítélni lehet. Csak ebből lehetne megmondani azt, amit a fizetési mérleggel akarnak megállapítani: hogy honnan vett értékekkel fizeti ki valamely ország népe az ő nemzetközi tartozásait. Sajnos, hogy e tekintetben biztos és számszerűen pontos áttekintést nyújtó tájékoztatók nincsenek. Legfeljebb következtethetünk, számításokat tehetünk a nemzeti termelés eredményei, az évenként létrehozott új értékek tekintetében különböző statisztikai adatok alapján. De mindez csak tapogatózás, mert hiszen egy nemzetgazdasági termelékenységenek megítélésénél nem csupán a csereforgalommal, piaczi értékekkel kell számolnunk, hanem a használati értékekkel, a fogyasztás szempontjaival is, mely utóbbiaknak a pénzérték közös nevezőjére való hozatala lehetetlen.

A nemzet gazdasági életének termelékenységére ekként csak közvetett módon következtethetünk. Pedig a nemzeti termelőképeség kérdése áll a fizetési mérleg háta mögött. A nemzetközi fizetési mérleg csak abban a tekintetben nyújt – úgy a hogy – felvilágosítást, hogy mily nagy pénzérték megy ki tőlünk a külföldre s mily pénzérték jön be onnan hozzánk. Azonban a bejövőnél nagyobb kiáradó pénzüsszegek oly értelemben, mint a magánember mérlegénél, még nem mindig jelentenek tartozást és megfordítva.

Nem nyújt felvilágosítást továbbá a fizetési mérleg arra nézve sem, hogy a tartozási rovat egyes tételeit, vagy a jelentkező tartozási többletet miből fizetjük meg, mert ez a nemzeti értéktermelésnek, a forgalomnak s a valóságban a fizetést teljesítő magánemberek gazdálkodásának a kérdése.

Mint már említve volt, az országok nemzetközi fizetési mérlegében szereplő tételek többé-kevésbé különműek s ennél fogva külön-külön bírálандók el. Ha most már összeadjuk a fizetési mérleg tartozási, vagy követelési rovatába felvett egyes tételeket, akkor csak egy papíron levő összeget kapunk,

holott az ugyanabba az összegbe beleszorított különféle érték-egységek az életben össze nem tartozók és heterogének s ezért egymással tulajdonképen csak alakilag, csak a papiroson adhatók össze, vagy vonhatók ki egymásból.

A fizetési mérleg összeállításánál tehát bizonyos matematikai erőszakosságot követünk el, a mennyiben a gazdasági életben össze nem tartozó, vagy csak laza összefüggésben lévő tényezőket a papiroson minőségileg is azonosoknak vesszük. A főtévedés itt abban rejlik, hogy azért, mert a fizetési mérleg egyes tételei mind azonos pénzártékre hozhatók, azt hisszük, hogy helyesen össze is adhatók, illetve kivonhatók egymásból. Pedig hogy a fizetési mérlegben jelentkező végeredmény a gazdasági élet valóságára is találó legyen, a különböző jellegű tételekre vonatkozólag az összeadás és kivonás csak akkor volna megtehető, ha azok mindig ugyanarra a gazdasági alanyra vonatkoznának.

Ennek a fiction alapuló tévedésnek a gyökere pedig ott van, hogy abból indulunk ki, hogy az ország követel és tartozik. Ez még mint előbb kifejtteni igyekeztem, állhatna arra az esetre, a mikor az államkincstár tartozásait és követeléseit állítjuk mérlegbe, de a fictio jellege azonnal kiderül, ha a legkülönbözőbb beviteli és kiviteli értéktételek tarkaságát szorítjuk az ország fizetési mérlegébe, mely tételeket pedig fizetik, követelik, vagy azokkal tartoznak az ország egyes polgárai, czégei, jogi személyei. A fizetési mérlegben ekként egymástól szinte el nem különíthető szövevényességben vannak benn az egyes állampolgárok magánjellegű tartozásai és követelései, a különböző társulatok és jogi személyek ily tételei s azonkívül az államnak, mint collectiv valaminek a tartozásai és követelései, a melyek az egész ország gazdasági életének forgalmában, (a melynek csak egy része esik a nemzetközi forgalomra), a legbonyolódottabb közvettséggel és változatokban kerülnek csak egymással összefüggésbe.

Egészen különböző módon érintik például a nemzeti termelést, illetve a nemzet tagjainak termelését s annak productivitasát az olyan értékek, melyeket egy kereskedő kész áruért küldött külföldre, mint azok, melyeket egy újonnan alapuló gyár gépalkatrészekért fizetett. Ismét más természetű érdekeket érintenek az adókból előteremtett állami kölcsönök kama-

tai, másokat a beözönlő állami kölcsöntőkék és másokat a kivándorlók hazaküldözött megtakarításai.

Az a kifejezés, hogy az ország tartozik, vagy követel, annyira a vérünkbe ment már át, hogy gondolkodásunkban szinte minden bíráló nélkül fogadjuk el az abban rejülő fictiót, holott ez a kifejezés főképpen csak arra az esetre találó, mikor állami, vagy hasonló természetű tartozásokról, vagy követelésekről van szó, mert ezeknél az összegeknél van az ország egésze érdekelve. Ezzel szemben a fizetési mérleg egyéb tételei magánjellegű tartozások és követelések, amelyek közgazdasági tekintetben más természetűek, más eredetűek és hatásúak, mint az előbb említettek. S minthogy ezek, a magánemberek gazdasági tevékenységéből előálló nemzetközi tartozások és követelések a legkülönbözőbb gazdasági előnyökre vonatkoznak, a legkülönbözőbb változatokban és bonyolultságban, nagyon természetes, hogy a legkülönbözőbb külföldi kategóriák tartozásai és követelései állanak szemben a legkülönbözőbb belföldi kategóriáknak a tartozásaival és követeléseivel, és vannak beleszorítva a fizetési mérleg Prokrustes-ágyába,

Az angol classikus közgazdaságtan, különösen a RICARDO-féle deductiv irány nyomában fejlődött elmélet, egy üzletembernek a mintájára gondolta el az egyes nemzetek gazdasági életét is. *) Általában véve a gazdasági életet a kereskedelmi érdekek szemüvegén néző elméleteknek köszönhetjük azokat az általánosításokat, vagy fictiókat, melyek az egyes nemzetekről és országokról oly értelemben beszélnek, mint valamely egyszerű gazdálkodó, különösen üzleti személyről. Ebben a tekintetben a régi merkantilizmus sokban hasonlít a XIX. század szabadkereskedelmi elméletéhez.

Az a felfogás azután, mely egy üzletember mintájára fogja fel az egyes nemzeteket, annyira átment a közgazdasági gondolkodásba, hogy attól szabadulni szinte lehetetlen. Pedig itt volna már az ideje. Amint a merkantilizmusnak a kereskedelmi mérleg a jelszava, úgy a RICARDO-CAIRNES-féle elméletnek is meg van a maga túlzásba hajtott és önkényes

*) Érdekes megjegyzéseket tesz erre vonatkozólag L. S. Amery: »The fundamental Fallacies of Free Trade«. London, 1907.

feltevésekre épített nemzetközi mérlege és egyenlete, mely szerint a szabadkereskedelmi elméletnek megfelelően, kifejezést nyer a nemzetközi érdekek egymást kiegyenlítő összhangja. A fizetési mérleg theoretikusai is hasonló gondolkodást árúinak el. Itt is egyszerűen az üzleti mintára szerkesztett tartozások alanyaként van odaállítva a nemzet, az ország. Azért nem csoda aztán, ha úgy beszélünk, hogy például ennyi meg ennyi külföldre folyó kamattartozást fizetünk ki az Amerikából érkezett pénzekkel.

Kamattartozásait kifizeti valahonnan az ország, vagy helyesebben: kifizetik azokat az egyes emberek s az állampénztárak, de hogy miből, honnan, azt nem lehet egyszerűen meglátni a nemzetközi fizetési mérleg követelési rovatában, mint a hogy a kereskedő megláthatja azt a saját üzleti mérlegében. -

.Korántsem az a célja az eddig mondottaknak, hogy bármit is le akarjanak szállítani azoknak a törekvéseknek tudományos és gazdaságpolitikai nagy jelentőségéből, melyek a »nemzetközi fizetési mérleg« megszerkesztésére irányúinak. Ellenkezőleg. Közgazdasági és statisztikai szempontból igen nagy eredményeket várhatunk ezektől a törekvésektől és munkálatoktól, amelyeket legújabbán a »Nemzetközi Statisztikai Intézet« vett programjába. Véleményem szerint azonban e munkálatok döntő jelentősége nem abban a mérlegszerű eredményben keresendő, mely az elfogadásra ajánlott, vagy az ezután elfogadandó schéma szerint összeállítandó tartozási és követelési rovatok végösszegeinek egymásból történő kivonása folytán áll elő, hanem abban a részletmunkában, az adatoknak a kikutatásában, mely hangyaszorgalommal van hivatva összeállítani a statisztika útján az egyes a különböző nemzetközi gazdasági érdekű szolgáltatásokat, érték- és áruforgalmi jelenségeket.

Ennek folytán van kilátás arra, hogy a nemzetközi forgalom tekintetében oly rendszeresen csoportosított mennyiségét nyerjük a statisztikai adatoknak, melyeknek egymással való összehasonlítása egyre könnyebbé válik az azonos elvek szerint való feldolgozás alapján. Ebben a részletmunkában és nem a fizetési mérlegnek fogalmában s az arra vonatkozó gondolkodásnál még mindig előtérbe nyomuló észrevétlen

fictiókban kell a feladat érdemét keresni. Ez értelemben van igazuk VAN DER BORGHT-nak és a francia statisztikusoknak, hogy a fizetési mérleg problémája a maga egészében meg nem oldható, azonban azt az utat, melyet GRUBER javaslatára a »Nemzetközi Intézet« magáévé tett, követni kell a statisztikai kutatásoknak.*)

A gazdaságstatisztikai elméletnek pedig feladatai közé tartozik, hogy rámutasson azokra a gondolkodásba szinte észrevétlenül beférkőzött feltevésekre és fictiókra, melyek fogalomzavarra és helytelen következtetésekre adhatnak okot. Azok lehetőleg kiküszöbölendők.

*)E. i. m. 67. l.